

ПІДГОТОВКА СЕРЕДНІХ ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД

Досліджується система середньої технічної освіти та процес підготовки середніх технічних працівників для промисловості Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *техніки, підготовка, промисловість, середня спеціальна школа, Південь України.*

За часи незалежності України значно зросла увага істориків до соціальної тематики, зокрема, історії інтелігенції. Інтелігенція є рушієм суспільного прогресу, вона відіграє визначальну роль у житті суспільства. Вивчення її історії має велике значення для вдосконалення підготовки кадрів, раціонального розподілення інтелектуальних сил у соціально-економічній та науково-технічній сферах життя суспільства.

Формування технічної інтелігенції та інтенсивне використання її творчого потенціалу було і є центральною ланкою науково-технічного прогресу. Задля того, щоб віднайти оптимальні форми підготовки середніх технічних кадрів треба звернутися до досвіду дореволюційного періоду. Необхідно врахувати досвід роботи зі студентською молоддю – майбутньою технічною інтелігенцією. Проте це не означає прагматичного копіювання досвіду організації системи підготовки кадрів, а передусім свідчить про потребу його критичного вивчення і врахування.

Питання підготовки середніх технічних кадрів для промисловості Півдня України недостатньо висвітлене в працях радянських і сучасних істориків. Розглядувану проблему так чи інакше зачіпали у своїх працях Г.П.Захаревич, В.С.Курило, Д.І.Павлов, В.І.Подов, М.Д.Ярмаченко та інші дослідники. Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб, спираючись на розробки попередників, проаналізувати процес підготовки середніх технічних кадрів у спеціальних навчальних закладах. Зазначена мета конкретизується такими завданнями: визначити центри підготовки середніх технічних працівників, дослідити соціальні джерела їхнього формування, висвітлити кількісні зміни у складі технічної інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст.

Після скасування кріпосного права в умовах розвитку капіталізму питання про підготовку спеціалістів, здібних керувати технікою, повстало дуже гостро. Підготовка інженерно-технічних кадрів інтелігенції здійснювалася не лише у вищій школі, а й в середній спеціальній. Зростання виробничих сил і потреба в спеціалістах обумовили необхідність розширення і вдосконалення середньої спеціальної освіти.

7 березня 1888 р. були затверджені „Основні положення про промислові училища” [1]. Це був перший закон, який визначав розвиток професійно-технічної освіти в країні. Система технічної освіти складалася з трьох основних типів промислових училищ: середніх технічних, нижчих технічних і ремісничих. Середні технічні училища мали здійснювати підготовку техніків як найближчих

помічників інженерів. Нижчі технічні училища повинні були готувати майстрів як безпосередніх керівників праці робітників. Ремісничі училища готували ремісників, фабричних і заводських робітників по обробці металу й дерева.

Незважаючи на потребу промисловості, що розвивалась, у спеціалістах середньої ланки, царський уряд гальмував розвиток середньої технічної школи. За 5 років з моменту затвердження Основних положень про промислові училища відкрито тільки два середніх технічних училища – Красноуфімське гірничопромислове та Іркутське технічне. Усього до кінця XIX ст. в державі було 25 середньотехнічних, мореплавних, суднобудівних училищ і училищ судових механіків. В Україні до 1900 р. не було середніх технічних навчальних закладів, які готували спеціалістів для промисловості [2]. Найстаріші в Україні технічні навчальні заклади – Лисичанська штейгерська школа (з 1872 р.) і Горлівське гірниче училище С.С.Полякова (з 1876 р.), а також Смелянські технічні класи (з 1884 р.) відносились до нижчих технічних навчальних закладів, хоча і давали своїм вихованцям достатню підготовку для виконання на виробництві обов'язків середнього технічного персоналу.

Значний внесок у підготовку кваліфікованих кадрів для гірничої промисловості Півдня України зробила Лисичанська штейгерська школа. Ініціативу у створенні цього навчального закладу проявило керівництво Луганського гірничого округу. У 1870 р. начальник гірничого округу надвірний радник Н.Летуновський запропонував відкрити в Лисичанську гірничий навчальний заклад [3]. Розвиток гірничо-металургійної промисловості в Донбасі вимагав підготовки кваліфікованих спеціалістів.

2 грудня 1870 р. Державна Рада Департаменту державної економії, яка розглядала кошторис Гірничого департаменту на 1871 р., постановою № 648 предписала міністру фінансів узяти до уваги можливість знову заснувати при Лисичанському заводі штейгерську школу, в якій учні мали б змогу отримувати практичні гірничі відомості про видобуток кам'яного вугілля [4].

Спочатку гірничий начальник Луганського округу Н.Летуновський мав намір заснувати не штейгерську школу, а штейгерське училище, тобто середній гірничий навчальний заклад. Він розробив проект уставу навчального закладу і подав його на розгляд Гірничого вченого комітету [5]. 3 листопада 1871 р. комітет розглянув проект Н.Летуновського і передав проект уставу Лисичанського штейгерського училища на розгляд дійсного статського радника Єрофєєва. Вчений чиновник вніс у проект ряд поправок. На його думку, до навчального закладу потрібно приймати учнів не з 13-15 років, а з 15-17 років. У своєму рапорті Єрофєєв високо оцінив програму викладання, а в кінці написав, що слово „училище” необхідно замінити словом „школа” [6]. Проект уставу повернули для виправлення згідно із зауваженнями. Гірничому начальнику Луганського округу запропонували скласти штатний розклад і визначити витрати на утримання школи [7].

21 травня 1872 р. імператор Олександр II затвердив положення про Лисичанську штейгерську школу і штатний розклад навчального закладу [8]. У положенні про школу зазначено: „Лисичанська штейгерська школа, заснована в гірничому селищі Лисичанськ Бахмутського повіту Катеринославської губернії,

має на меті підготовку штейгерів, тобто майстрів рудної справи кам'яновугільної області Донецької” [9]. Згідно положенню школа повинна була утримуватися за рахунок скарбниці, знаходитися у віданні начальника Луганського гірничого округу і під наглядом управителя Лисичанського чавуноливарного заводу. На її утримання асигнували 11350 руб. на рік [10]. Під школу вирішили пристосувати вже існуючі будівлі рудникової стайні. Планувалося відкрити школу 1 вересня 1872 р., проте через відсутність асигнувань переобладнати будівлі вчасно не встигли і школу відкрили через рік.

У серпні 1873 р. прийняли перших учнів у 1-й та 2-й класи Штейгерської школи. „Положенням” передбачалось навчати в школі одночасно 40 осіб. Проте в результаті великого напливу молодих людей в школу в ній вже у перші роки займалось у 1,5-2 рази більше учнів, аніж планувалось [11]. У 1910-1911 рр. в ній навчалось 145 осіб [12].

У школу приймали юнаків усіх станів суспільства. Певний інтерес становлять дані про станову належність учнів Лисичанської штейгерської школи. З 38 учнів, які поступили у 1873-1874 рр., дітей дворян і чиновників було 8, купців і почесних громадян – 1, сільських жителів і селян – 11, духовного звання – 11, міщан та інших станів – 7. Вибуло протягом року 10 осіб. У 1874-1875 н. р. поступило в 1-й клас – 24 особи, у 2-й – 4. З них дітей дворян і чиновників було 7, купців і почесних громадян – 2, сільських жителів і селян – 5, духовного звання – 6, міщан та інших станів – 6 осіб. Як бачимо, більшість учнів були дітьми привілейованих станів [13].

Вступників екзаменували в обсязі курсу початкових училищ. Строк навчання становив чотири роки. У програму навчальних занять були включені наступні предмети: Закон божий, російська мова, географія, історія, арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, мінералогія, фізика, хімія, геодезія, петрографія, геологія, механіка, гірниче і маркшейдерське мистецтво, малювання та креслення. Щоденно, окрім теоретичних, проводились і практичні заняття в теслярській, кузні або в шкільній навчальній штольні.

У період літніх канікул (червень – вересень) учні 2-4-х класів проходили практику на казенних і приватних шахтах, зокрема, на добре обладнаній шахті „Дагмара”. Учні 2-го класу, окрім роботи в забоях, займалися копіюванням рудникових і топографічних планів; учні 3-го класу працювали в забоях і готували креслення і малюнки рудникових пристроїв і механізмів; учні 4-го класу виконували геодезичну зйомку з натури. По закінченні практики учні 3-4-х класів мали здати звіти, які були як би дипломною роботою. Під час канікул організовувались екскурсії на кращі шахти Донбасу [14].

Права випускників Лисичанської штейгерської школи надзвичайно обмежувалися. Вони не мали змоги безпосередньо вступати у вищі навчальні заклади, тому що штейгерська школа офіційно не відносилась до середніх навчальних закладів, при вступі на державну службу не користувалися правом на присвоєння чинів. Гірничопромисловці були зацікавлені в зменшенні прав штейгерів – це давало можливість нижче оплачувати їхню працю – і у той же час втримувати їх на виробництві, враховуючи, що штейгери Лисичанської школи вважались першокласними.

За перше десятиліття Лисичанська штейгерська школа випустила 106 спеціалістів гірничої справи, які добре зарекомендували себе на шахтах Донбасу та інших регіонів [15].

У 1888 р. школу відвідав Д.І.Менделєєв. Він високо оцінив постановку навчання в ній, добре відгукнувся про практичну підготовку штейгерів та їхню працю на рудниках. У своїй статті „Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца” він писав, що у школі готують „не панів і не класичних доктринерів”, а справжніх спеціалістів [16]. Такі ж позитивні відгуки про підготовку вихованців Лисичанської штейгерської школи давали видатні вчені того часу, наприклад, проф. І.А.Тіме.

Серед викладачів штейгерської школи в різний час були такі високоосвічені гірничі спеціалісти, як І.Зеленцов, Д.В.Данчич, А.П.Михайлов, Л.А.Сакс [17].

Лисичанська штейгерська школа випустила з 1874 по 1917 р. 705 добре підготовлених штейгерів, яких високо цінували на рудниках і залюбки запрошували не тільки на шахти Донбасу, але і в інші вугільні басейни. Часто випускники Лисичанської штейгерської школи займали на рудниках посади інженерів і мали у своєму підпорядкуванні дипломованих інженерів [18].

Проте Лисичанська штейгерська школа не могла повністю задовольнити потреби вугільної промисловості в молодших спеціалістах. Тому у 1877 р. заснували Горлівське гірниче училище ім.С.С.Полякова [19]. Воно було приватним навчальним закладом і утримувалось у перші роки на кошти „Товариства Південноросійської кам’яновугільної промисловості”, на приватні кошти голови опікунської Ради училища С.С.Полякова та інших вуглепромисловців, а також на кошти, що отримувались за право навчання.

Про мету організації училища в його статуті записано: „Гірниче училище засновується при кам’яновугільних копальнях „Товариств Південноросійської кам’яновугільної промисловості і Азовського заводу” з метою освіти для гірничої справи в Південній Росії здібних техніків, як-то: штейгерів, маркшейдерів, машиністів і цехових майстрів” [20].

Щорічно в Гірниче училище приймали 29 осіб. Через те, що відсоток відсіву вихованців був великий, загальний контингент чотирьох груп складав 60-80 осіб. У Гірниче училище приймали дітей гірняків, чиновників, священників за рекомендаціями впливових осіб. До вступних іспитів допускали осіб, які закінчили шість класів реального училища, або шість класів гімназії, або 2-класне училище Міністерства народної освіти [21]. Через те, що Горлівське училище було приватним, учні повинні були вносити плату за навчання від 150 до 180 руб. на рік [22].

З 1905 р. Гірниче училище перейшло у відання Міністерства торгівлі і промисловості. Проте асигнування для виплати стипендій не передбачалися. Строк навчання у Гірничому училищі становив чотири роки, при цьому перші три курси – теоретичне навчання, четвертий – практика. У період теоретичного навчання вихованці відвідували раз на тиждень шахти під керівництвом штейгера. Під час літніх канікул учні працювали на шахтах, улаштовуючись туди самостійно. В останній рік навчання вихованці протягом восьми місяців працювали помічниками штейгерів. Після закінчення практики вихованці склали випускний іспит і тим, хто витримував його, присвоювали звання штейгера.

З 1881 по 1914 р. Гірниче училище підготувало 1134 штейгера. До 1910 р. воно випускало 10-15 осіб на рік, і тільки з 1910 р. кількість випускників збільшилась. Горлівське училище, по суті, було середнім спеціальним навчальним закладом. Проте його випускники, як і випускники Лисичанської штейгерської школи, не мали права вступати у вищі навчальні заклади нарівні з тими, хто отримав середню освіту.

Випускники Горлівського гірничого училища зробили значний внесок у розвиток гірничої промисловості Півдня України.

Як вже зазначалось, наприкінці XIX ст. в Україні діяли лише нижчі технічні навчальні заклади, середніх навчальних закладів не було. І тільки перші роки XX ст. можна вважати початком розвитку середньої технічної школи в Україні, яка ставила за мету підготовку середнього технічного персоналу для промисловості. У період 1900-1911 рр. в Україні відкрили такі середні технічні навчальні заклади: семикласне механіко-технічне училище в Олександрівську (м. Запоріжжя), нормальне чотирьохкласне механіко-технічне училище в Миколаєві, восьмикласне сільськогосподарсько-технічне училище в Кам'янці-Подільську і семикласне механіко-технічне в селищі Клинці Чернігівської губернії [23]. У 1903-1917 рр. кількість урядових середніх технічних навчальних закладів в Україні істотно не збільшилась. Деякий ріст стався за рахунок відкриття приватних навчальних закладів: електротехнічного училища В.І.Гадзяцького, політехнічних курсів Г.Л.Утешева, політехнічних курсів Лінденера та ін. [24].

Окрім середніх технічних навчальних закладів на початку XX ст. в Україні створили нові, більш спрощені та „дешеві” типи навчальних закладів. У 1900 р. відкрили школу гірничих десятників у Макіївці, а в Горлівці – гірниче училище. У 1908 р. затвердили Статут Новочеркаської школи десятників [25]. Школи десятників були важливою формою технічної підготовки молодшої ланки практичних працівників для промисловості.

Напередодні Першої світової війни за приватної ініціативи в Україні почали виникати середні технічні навчальні заклади особливого виду (типу технікумів). До них відносились: електротехнічні курси О.Н.Мельникова в Харкові (з січня 1910 р.), Київські технічні курси-технікум В.В.Пермінова (з жовтня 1908 р.), Катеринославські технічні курси В.Х.Коробочкіна (із січня 1911 р.) [26].

Напередодні жовтня 1917 р. в Україні діяло 18 середніх технічних навчальних закладів, які щорічно випускали 300-350 спеціалістів. Невелика кількість середніх технічних навчальних закладів з малим контингентом учнів не забезпечувала господарство спеціалістами середньої кваліфікації. Наприклад, до 1910 р. всі середні технічні навчальні заклади Росії, які готували спеціалістів за механічною, хімічною, будівельною і гірничозаводською спеціальностями, підготували не більше 4 тис. техніків. Усе це призводило до того, що середні технічні кадри формувалися в основному за рахунок майстрів-практиків, які могли справлятися зі стабільною системою, усталеною технологією виробництва, але не були здібні до творчої зміни режиму, до роботи з новою технікою і по новій технології [27].

Зазначимо, що політика царського уряду в галузі народної освіти була реакційною, у результаті чого освіта розвивалась повільно і не відповідала

зрослим потребам промисловості. Робітники і селяни, їхні діти не мали змоги отримати середню спеціальну освіту через те, що вони не мали достатнього рівня попередньої підготовки. Окрім того, плата за навчання була непосильною для бідних верств населення.

Організація системи середньої спеціальної освіти була відсталою. У навчальних закладах порушувалась послідовність у вивченні теоретичних дисциплін, навчальні плани були багатопредметні, з неузгодженістю теоретичного викладання і практичних знань з окремих спеціальних предметів. Заклади середньої спеціальної освіти не мали єдиних навчальних планів і програм, їх складали й домагались затвердження у кожному закладі окремо [28]. Негативно позначилась на організації навчання в промислових навчальних закладах відсутність необхідних підручників та посібників зі спеціальних предметів. Проте незважаючи на недоліки в постановці навчання, дореволюційна середня спеціальна школа накопичила і позитивний досвід підготовки спеціалістів. У ряді училищ організація навчального процесу стояла на високому рівні. Добре було поставлене теоретичне навчання і практичні роботи в Олександрівському механіко-технічному училищі, Лисичанській штейгерській школі.

Таким чином, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на Півдні України відбувався кількісний ріст технічної інтелігенції внаслідок інтенсивного розвитку промисловості та відповідної підготовки спеціалістів у технічних навчальних закладах. Незважаючи на те, що на початку ХХ ст. в Україні діяло 18 середніх технічних навчальних закладів, які щорічно випускали 300-350 спеціалістів, середніх технічних працівників бракувало. Невелика кількість середніх технічних навчальних закладів не забезпечувала в повному обсязі промисловість спеціалістами середньої кваліфікації.

Щодо проблематики вивчення історії інтелігенції вважаємо, що в подальшому перспективною є розробка питання ролі інженерно-технічної інтелігенції в розвитку машинобудівної промисловості України в пореформений період.

Література

1. № 5057. 7 марта 1888 г. Высочайше утвержденные Основные Положения о промышленных училищах // Полный свод законов Российской империи. Собрание третье. – СПб., 1890. – Т. VIII: от № 4933-5685. – СПб., 1890. – С.78-83.
2. Павлов Д.И. Среднее специальное образование в Украинской ССР /Д.И.Павлов, Г.П.Захаревич. – К.: Вища школа, 1976. – С.8.
3. Подов В.И. Первенец металлургии Украины: Исторический очерк. Документы / В.И.Подов, В.С.Курило. – Луганськ: Світлиця, 1998. – С.153.
4. Російський державний історичний архів, м.Санкт-Петербург (далі – РДІА). – Ф.37. – Оп.53. – Спр.762. – Арк.5.
5. Там само. – Арк.8.
6. Там само. – Арк.16-17.
7. Там само. – Арк.25.
8. Там само. – Арк.60-69.
9. Там само.
10. Фомин П.И. Горная и горнозаводская промышленность юга России: в 2 т. / П.И.Фомин. – Х.: Типография Б.Бенгис, 1915. – Т.1: История горной и горнозаводской промышленности юга России со времени возникновения до восьмидесятих годов прошлого века. – 1915. – С.420.

11. История технического развития угольной промышленности Донбасса в 2 т. / [гл. ред. Щербань А.Н.; отв. ред. Шухардин С.В.]. – К.: Наукова думка, 1969. – Т.1. – 1969. – С.189.
12. Подов В.И. Назв. праця. – С.161.
13. Там само. – С.156.
14. История технического развития угольной промышленности Донбасса в 2 т. / [гл. ред. Щербань А.Н.; отв. ред. Шухардин С.В.]. – К.: Наукова думка, 1969. – Т.1. – 1969. – С.189.
15. Подов В.И. История Донбаса. Век XIX-й / В.И.Подов, В.С.Курило. – Луганск: Альма-матер, 2001. – С.155.
16. Менделеев Д.И. Сочинения: в 25 т. / Д.И.Менделеев. – Л.-М.: АН СССР, 1949. – Т.11: Топливо. – 1949. – С.53-207.
17. Подов В.И. Назв. праця. – С.157.
18. РДА. – Ф.1278. – Оп.6. – Спр.1313. – Арк.131; Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДАК України). – КМФ.12. – Оп.1. – Спр.278. – Арк.33; История технического развития угольной промышленности Донбасса в 2 т. / [гл. ред. Щербань А.Н.; отв. ред. Шухардин С.В.]. – К.: Наукова думка, 1969. – Т.1. – 1969. – С.191.
19. РДА. – Ф.1263. – Оп.1. – Спр.3912. – Арк.47-51 зв.
20. Там само.
21. Там само. – Арк.50.
22. Подов В.И. История Донбаса. Век XIX-й / В.И.Подов, В.С.Курило. – Луганск: Альма-матер, 2001. – С.155.
23. ЦДАК України. – Ф.442. – Оп.46. – Спр.466. – Арк.1-6, 17; ЦДАК України. – КМФ 12. – Оп.1. – Спр.421. – Арк.11.
24. Павлов Д.И. Назв. праця. – С.9.
25. РДА. – Ф.25. – Оп.5. – Спр.368. – Арк.11.
26. ЦДАК України. – Ф.442. – Оп.637. – Спр.235. – Арк.1-31; Екатеринославские технические курсы Коробочкина В.Х. – Екатеринослав: Типография Л.И.Сатановского, 1915. – 93 с.
27. Павлов Д.И. Назв. праця. – С.10.
28. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-поч. XX ст.): Нариси / [ред.кол. Ярмаченко М.Д. та ін.]. – К.: Рад. шк., 1991. – С.321.

Симоненко И.В. Подготовка средних технических кадров для промышленности Юга Украины в пореформенный период.

Исследуется система среднего технического образования и процесс подготовки средних технических специалистов для промышленности Юга Украины во второй половине XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: техники, подготовка, промышленность, средняя специальная школа, Юг Украины.

Simonenko I.V. Training of middle technical personnels for industry of South of Ukraine in a poreformennyu period.

The system of secondary technical education and process of preparation of middle technical specialists is investigated for industry of South of Ukraine in the second half of XIX - beginning of XX century.

Key words: techniques, preparation, industry, secondary special school, South of Ukraine.

Симоненко Ірина Віталіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
20.02.2012